

Altyn Ordanyň gurylyşynyň we ýykylyşynyň gysgaça taryhy

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Altyn Ordanyň gurylyşynyň we ýykylyşynyň gysgaça taryhy ALTYN
ORDANYŇ GURULYŞYNYŇ WE ÝYKYLYŞYNYŇ GYSGAÇA TARYHY

Altyn Orda – agalyk ediji topary mongollardan, harby güýji türkmenlerden we beýleki türki halklardan jemlenen ortalyk döwletdir. Mongollaryň döreden döwletleriniň içinde ilkinji bolup yslam dinine geçen häkimiýet Altyn Orda dinastiýasydyr. Berke hanyň döwründe mongollar köpçüliklegin musulman bolup, yslam taryhynda täze sahypany açdylar.

• Altyn Ordanyň döreýşi

Çingiz han ölmezden öň basyp alan ýurtlaryny ogullaryna paýlap beripdir. Seýhun (Syrderýa) derýasy bilen Balhas kölünün günbataryndaky ýerler Juçy hanyň paýyna düşüpdür. Juçy hanyň körpe ogly Baty han günbatara eden ýörişleri bilen kakasyna berlen ýerleri hasam giňeldipdir.

Juçynyň ýerleri soňra Baty han bilen özünden uly dogany Orda

hanyň arasynda paýlaşylypdyr. Balhas köli bilen Aral deňiziniň arasyndaky we Seýhun derýasynyň günortasyndaky ýerler Orda hana berilipdir. Horezm, şol sanda häzirki Daşoguz welaýatynyň etraplary, Maňgyslak we täze basylyp alynan ýerler Baty hanyň paýyna düşýär. Orda hanyň golastyndaky ýerlere Ak Orda, Baty hanyň tabynlygyndaky ýerlere-de Gök Orda ady berildi. Gök Orda soňabaka Altyn Orda adyny aldy.

Baty hana türkmenler Söýün han diýip at beripdirler. Şonuň üçin Altyn Ordanyň tabynlygynda ýaşan türkmenlere **söýünhan türkmenleri** diýlipdir.

1242-nji ýylda Altyn Orda döwletini guran Baty han Wolga derýasynyň aşaky deltasyndaky Saraý şäherini paýtagt edinýär we yzygiderli täze ýerleri basyp almak bilen meşgullanýar.

1256-njy ýylda Baty han ölende, onuň döwletiniň çäkleri gypjak sähralaryny (Deşti-Gypjak), Wolganyň aşaky we orta deltasyny, Seýhun we Wolga derýasynyň aralygyndaky Aral deňizini gursap alan ýerleri, Kawkazda Dagystandan başlap Azerbaýjana çenli aralygy öz içine alýardy. Altyn Orda munuň bilenem çäklenmän Lýahystany (Polşany) we Litwany ýyllyk paç tölemäge borçly edipdi.

Baty hanyň ýerine Berke han geçipdir. Berke han yslam dinine geçensoň, mongollaryň şol döwürler yslama musallat bolup inen şahasy ilhanlylara (hulaguidler) garşy göreşdi. Bolgariýada wizantiýalylar ýeňlişe uçratdy. 1260-njy ýylda orta asyrlaryň iň uly şäherlerinde Saraý Berke şäherini gurdy.

Berke hanyň ölüminden soň Mengu Timur han, Özbek han, Janybek han yzygiderlilikde tagta geçip Altyn Ordanyň kuwwatyny berkitdiler. Janybek hanyň ölüminden soň tagt üstünde oňsuzlyk başlapdyr.

• **Altyn Ordanyň ýykylyşy**

1380-nji ýylda Teýmirleňiň goldamagynda tagta çykan Togtamyş han bu oňsuzlyklaryň soňuna nokat goýupdyr. Emma Togtamyş bilen Teýmirleňiň arasyna tow düşüp, netijede Teýmirleňiň Altyn Ordanyň biloňurgasyny ýazdyryp gaýtmagy tagt ugrundaky dawalaryň gaýtadan örc almagyna getiripdir. Bu bolsa öz gezeginde Altyn Ordanyň gowşamagyna getiripdir.

Şular ýaly dawa-jenjeller zerarly çagşamaga başlan Altyn Ordanyň ýerlerinde Kazan hanlygy, Krym hanlygy, Astrahan hanlygy, Nogaý hanlygy, Sibir hanlygy peýda bolupdyr. Gelejekde Russiýa imperiýasyna öwrülen Moskwa knýazlygy-da Altyn Orda dargansoň özbaşdaklygyny gazanypdyr.

Moskwa knýazlygyndan başga ýerleri Krym hanlygy eýeläpdir. Soňky dörän hanlyklaryň içinde iň uzak dowam edeni-de Krym hanlygy bolupdyr. Krym hanlygy soňra Osmanly türkmen imperiýasynyň ýaranyna öwrülýär.

1502-nji ýylda Altyn Orda döwleti taryh sahnasyndan doly çekilýär.

@ Kitapçylar. Taryhy makalalar